

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ТА ЕТИКО-МОРАЛЬНИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ

ДЕ ЛОНГ М., аспірант кафедри філософських
та соціальних наук КНТЕУ

У ХХ столітті формування екзистенціальної філософії відбувалося за несприятливих історичних обставин. Однією з таких обставин є масовість, що заперечує історичне та соціальне значення особистості. Передчуття насунання на людство ери масової свідомості домінує у філософії екзистенціалізму, у філософських і художніх творах мислителів-екзистенціалістів, сповнених песимістичного настрою. Зокрема К'єркегор вважає, що сутність масової людини полягає в "простоті" та "безпосередності". Ортега-і-Гасет зазначає, що це, перш за все, "середня людина". Гайдегер розглядає прояви масовості повсякденних

© Де Лонг М., 2010

ВІСНИК КНТЕУ 5/2010

 111

обставин людського існування в поняттях безособового середовища "man" та "середньої зрозумілості буття". Складається ситуація тотальної зневіри в людині та людстві з невідворотнім відступом філософського мислення від проблематики існування в бік релігійного існування, що характерне для філософії історії Ясперса, або ж, навпаки, стає очевидним звернення до не-трансцендентних форм філософської та художньої творчості, про що говорить Ортега-і-Гасет, і що найбільш повно та послідовно відобразилося у творчості Сартра.

Розуміння трансценденції є необхідною передумовою можливості пізнання обставин людського існування. Втім, через пояснення або вивчення в уявленні формується поняття, але не розуміння. На противагу поняттю, розуміння складається миттєво та не передбачає в якості необхідних та обов'язкових умов тривалість часу для формування відповідного уявлення, наявність життєвого досвіду, роздумів з метою виведення умовиводів. Отже, розуміння виникає не завдяки іншим людям, не завдяки суспільству, а завдяки лише тому, що кожна конкретно й об'єктивно існуюча у світі людина є, забезпечує вже не просто відношення до одиничності людського існування в перспективі здійснення кількісної екземпліфікації сущого, але відкриває сутність трансцендентності буття, даного попередньо в образі неявно зрозумілого апіорі, що забезпечує розум і людину, зайняту вирішенням проблем свого власного повсякденного існування, всім необхідним для мислення та пізнання. Тобто вже на цьому рівні розуміння трансценденції як апіорної основи мислення та пізнання відкривається ціла низка філософських проблем. Ці проблеми якщо і можуть бути вирішеними, то трансцендентно, в контексті ставлення до трансцендентної апіорності мислення як екзистенціальної субстанціональності.

Трансцендентне апіорі – це онтологічно первинне знання, субстанціональна основа людського існування. Нездійсненим виявляється намір, у тому числі й науково обґрунтований, що ставить за мету прояснення трансцендентної апіорності конкретного людського існування виходячи із засобів здійснення мисленневої та пізнавальної діяльності у світі об'єктивного існування та об'єктивної комунікації. В цьому намірі відбивається хибне уявлення про можливість подолання трансцендентності існування за допомогою комунікативно-маніпулятивних технологій. Протиставлення масового уявлення про історію та екзистенціального уявлення про неістинність цього уявлення, отождення масовості з неістинністю приводить до висновку про необґрунтованість ставлення до історії лише як до послідовності масових подій. Саме тому екзистенціальне філософування опиняється в ситуації долучення до істини. В екзистенціальному розумінні буття відкривається у напрямі від буття до екзистенції, де екзистенціальність тільки так і стає можливою в перспективі віддаленості в історії мас, хоча в цій віддаленості історія і не долається, а стає історією з іншими дійовими особами та іншими цивілізаційними перспективами.

Найбільш складною сферою екзистенціального пізнання є онтологічне пізнання. Загальні та універсальні принципи, що мають онтологічне значення, знаходяться в індивідуальній свідомості, радикально протиставленій суспільній свідомості. Це наводить на припущення про те, що система уявлень, поєднаних у те, що називається суспільною свідомістю, не відображає стан абсолютної відповідності дійсності, і хоча індивідуальна свідомість також не відображає істинну дійсність в усій повноті, саме досвід особистого існування людини у світі більшою мірою відповідає істині, ніж уявлення про істину, що містяться в суспільній свідомості. У цьому досвіді особистого існування віднаходяться універсально значимі та загальні основи буття, а тому й у випадку з визначенням відправної точки і початку екзистенціального пізнання доводиться констатувати, що таким початком є не щось об'єктивне та відсторонене, а, навпаки, суб'єктивне та особисте, що опиняється в центрі пізнавальної уваги в первинному нерозділеному життєвому положенні. Екзистенціальне пізнання, визначене завданням дослідження цього особистісно-суб'єктивного стану, прагне до звільнення досліджуваного предмету від емоційного змісту у випадку, коли на перший план виступає завдання логічного пізнання, та, відповідно, прагне до звільнення досліджуваного предмету від інтелектуального змісту в ситуації творчого та художнього самовираження.

Філософське пізнання невіддільне від власної філософської позиції філософа. Незважаючи на те, що філософія часто уявляється у вигляді застиглих у процесі тисячолітнього розвитку точок зору, завдання суб'єкта філософського пізнання не зводиться лише до того, аби долучитися до однієї з них, замість того, аби долучити до них ще одну, що зветься своєю власною. Філософська позиція, яка прагне бути ще однією, а не однією з тих, що вже є, стикається із опором з боку історично сформованих форм філософського мислення. Приклади такого опору можуть бути різними, але всі вони засновані на зведенні нескінченного різноманіття філософського знання до кількох стандартних і загальноприйнятих підходів. Ця надто абстрактна характеристика стану філософії, що перебуває на історичній висоті, вимірюваній тисячоліттями, справедлива також і стосовно визначення стану будь-якого іншого знання, що формується у тривалій історичній перспективі. Разом із тим філософія, на відміну від будь-якої іншої філософської дисципліни, не створює нового знання, тоді як під будь-яке нове знання підводить теоретичне підґрунтя. У цьому полягає сенс філософського пізнання, спрямованого на те, чого в дійсності не існує. Ідеальні конструкції, що використовуються у процесі теоретичного впорядкування знань, в об'єктивній реальності не віднаходяться. Необхідні інтелектуальні зусилля для того, аби споглядання абстрактних теоретичних сутностей відбулося. При цьому якщо емпіричне пізнання

є відображенням об'єктивно існуючих речей та явищ, то теоретичне пізнання, навпаки, є творчим процесом, нездійсненим без залучення до пізнання сили уяви.

У філософії ХХ ст. явище теоретичної фантазії всебічно досліджується Едмундом Гусерлем в роботі "Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії". У центрі уваги ейдетичної феноменології опиняється "сутнісне зіставлення "екзистенції" та "есенції", *факту* та *ейдосу*" [1, с. 11]. Так виокремлюється не просто ще один підхід до тлумачення класичної філософської проблеми співвідношення індивідуального та загального, цілого та частини, абстрактного та конкретного, а й ще один, невідомий класичній філософії погляд на теоретичне пізнання. Екзистенціальне існування розглядається як фактичне буття, а не з розряду одиничного буття такого ж самого, як і буття матеріально існуючого в об'єктивній реальності, а визначеного обставинами зовсім іншого змісту. У феноменологічному дослідженні теоретичне пізнання замикається на ідеальній сфері, пов'язаній з об'єктивною реальністю невизначено. Якщо розглядати закон як узагальнення окремих випадків, то з позицій ейдетичного пізнання окремими випадками можуть бути реальні події, а можуть бути й теоретичні уявлення про об'єктивно неіснуючі стани. "Коли геометр креслить на дошці свої фігури, то цим він створює фактично існуючі лінії на фактично існуючій дошці. Однак, ані фізично створюване ним, ані досвідне пізнання створюваного ним – як досвідне – не виступає як обґрунтування його споглядання теоретичних сутностей, його мислення сутностей. Тому байдуже, чи є у нього при цьому галюцинації чи немає і чи креслить він свої лінії дійсно або ж вбудовує лінії та конструкції у світ фантазії" [1, с. 14].

В уяві поняттю відповідає образ. Наскільки образ відповідає поняттю, залежить від суб'єкта, обумовленого досвідом особистого існування та рівнем розвитку відповідних інтелектуальних і творчих здібностей. Ейдетичне пізнання є встановленням відповідності між поняттям "ta poeta" та образом "phantasmata". Вперше розділення "ноетичних" та "фантазматичних" проявів суб'єктивності проводить Аристотель. У сучасній філософії цей напрям розвивається в інтенціональній психології Brentano та логічних дослідженнях Meinong. Очевидно при цьому, що масштаби теоретичної уяви в математиці значно обмеженіші, ніж у фізиці або історії. Представити в уяві фізичне явище або історичну подію в силу об'єктивної наявності набагато легше, ніж математичне поняття. Ось як про це розмірковує відомий сучасний логік Твардовський: "Припустимо тепер, що я уявлю тисячокутник. Так само, як я розумію, що трикутник – це фігура з трьома сторонами, я розумію, що у тисячокутника – тисяча сторін. Але я не можу уявити так само цю тисячу сторін, тобто не можу їх явно побачити. Звичайно, у мене є звичка уявляти щось, коли йдеться про якийсь тілесний об'єкт. І тому я в цей час можу уявляти певну фігуру,

але навряд чи це буде тисячокутник. Мені не вдасться відрізнити його від того, що я бачу, коли намагаюся уявити багатокутник з десятьма тисячами сторін, та й будь-яким іншим числом. І цей образ у жодному разі не допоможе мені виокремити ті властивості тисячокутника, які відрізняють його від інших багатокутників" [2, с. 68].

Ейдетичними у феноменологічному сенсі теоретичними спогляданнями є ті, що виникають в уяві перед тим, як в уявленні або сприйнятті виникають конкретні приклади відповідних загальних положень. Висловлюючись логічно, висновок в ейдетичному судженні передуює посилкам. Ейдетичний закон містить у собі і сам закон, і приклад, що підтверджує істинність цього закону. "Теорема Піфагора виводиться з посилок, заснованих на сутності трикутника" [3, с. 23]. Істинність абстрактних правил підтверджується абстрактними прикладами. З початку ХХ ст., подібно до математики, також і фізика перетворюється на абстрактну наукову дисципліну без можливості емпіричного й експериментального підтвердження багатьох своїх теоретичних ідей, серед яких ідеї квантової теорії та теорії відносності, вочевидь, не найбільш складні для розуміння. Межа, що відділяє теоретичні науки від емпіричних, достатньо умовна й між віддаленими одна від одної сферами пізнання є багато спільного. У цьому контексті слід звернути увагу в першу чергу на характер спрямованості теоретичної уяви, зверненої не на винаходження правил і закономірностей, а на підведення правил та закономірностей під конкретні емпіричні та ейдетичні приклади. Іноді такі приклади самі по собі знаходяться в межах емпіричного або ейдетичного споглядання. Але частіше, навпаки, приклади потрібно вигадувати, як, наприклад, у ситуації з парадоксальними, з позицій класичної фізики часу, положеннями теорії відносності, коли обговорюються проблеми стану матерії в умовах надгравітації або в умовах руху матеріальних тіл зі швидкістю, наближеною до швидкості світла.

Так само й у сфері етичного пізнання, коли виникає необхідність ілюстрації випадків дії моральних законів у царині реальних людських взаємовідносин, замість наведення реальних прикладів відбувається звернення до вигаданих міфологічних або ідеалізованих історичних образів, адже поставити за взірць сучасникам життя людини, яка існувала сто або тисячу років тому, простіше, ніж знайти у наш час приклад, гідний наслідування. Міфологічна уява древніх людей та історична уява людей сучасних служить одній й тій самій меті – навести конкретні приклади життя особистостей, для яких етичні норми є абсолютними та обов'язковими. У зв'язку з цим слід наголосити, що етичним вимогам притаманна не фактична, а ейдетична природа, яка впливає з неможливості обґрунтування моральних вимог на основі зовнішнього примусу. Як і етика, логіка не пов'язана з пізнанням волі та вольових проявів. "Ні про волю логіки (яка явно не має ніякої волі), ні про волю логіків (бо ми не присягали їм на вірність) не

може при цьому бути й мови. Вимоги логіки – це, зрозуміло, діючі правила судження, тобто з ними необхідно мати справу остільки, оскільки судження, що відповідають цим правилам, є достовірними, тоді як ті, що відхиляються від цих правил – схильні до помилок; отже йдеться про природну перевагу впорядкованого мислення над невпорядкованим. Такою є природна перевага та засноване на ній правило, і зовсім не наказ чужої волі слід мати на увазі й у випадку з моральним. Ось на чому так енергійно наголошував Кант, та й більшість великих мислителів до нього" [4, с. 43].

Відповідно до соціально-онтологічних завдань екзистенціально-феноменологічного дослідження відбувається перетворення смислу основних онтологічних понять, якими є "буття" та "існування". Послідовне термінологічне розмежування цих понять веде до того, що людське існування розглядається як "особисте буття", відмінне від буття світу та буття суспільства. Осягнення трансцендентного смислу буття на основі трансцендування смислу особистого буття в бік звернення людини до самої себе у своїй власній свободі протиставляється розчиненню особистості в безвідповідальному суспільному середовищі. Екзистенціальним настроєм притаманні соціальні властивості, співзвучні суспільним настроям. Ця екзистенціальна за своїм настроєм соціальність стає вселюдським надбанням. Отже, екзистенціальному філософуванню притаманна безумовна соціальна значущість, але не в результаті підведення філософії під масові настрої, а, скоріше навпаки, в результаті перетворення цих масових настроїв, але перетворення, здійснюваного так, що при кожній такій трансформації соціальної дійсності індивідуально існуюча та мисляча людина досягає розуміння смислу власного існування в силу онтологічного дистанціювання від безглуздості та безвідповідальності, що ними сповнений суспільний лад, який налаштовує на екзистенціальне сприйняття соціально-історичної дійсності саме таким, а не будь-яким іншим чином.

Щодо обумовленості екзистенціально-філософського мислення соціально-історичними обставинами згадується характеристика, дана Енгельсом соціально-економічному положенню Данії, хоча й не у зв'язку із залежністю К'єркегора як засновника екзистенціальної філософії від соціально-економічного положення його рідної країни у відповідний історичний період, але й не без очевидного для даного випадку об'єктивного взаємозв'язку. "Такого ступеня моральної ницості, цехової та суспільної обмеженості більше ніде не існує" [5, с. 70]. Ця характеристика Енгельса, але вже не загальною, а щодо філософії К'єркегора, розвивається в історико-філософському дослідженні К. Долгова. "З цієї характеристики стає зрозуміло, чому датський мислитель бореться проти різноманітних форм і видів суспільного (церковного, чиновницького, професійного, інтелектуального) свавілля, чому питання людини, людської особистості знаходилися в центрі його уваги" [6, с. 10]. Переживання екзистенціального існування не може розглядатися тільки як переживання окремої людини, різко протис-

тавленої суспільству у зв'язку з тим, що суспільство розглядається як джерело та причина всіх можливих недосконалостей людської природи. Суспільство, яке розуміється, щоправда, не в цілому, а у значенні певної частини людей, екзистенціально сприймаючих те, що відбувається, також ставиться до дійсності у світлі переживань основоположних станів екзистенціального існування. Але що це за частина суспільства? Чи можливо скласти соціальний портрет цієї частини щодо приналежності до визначеного класу, визначеної статі, обумовленості визначеним соціально-економічним положенням? Можна стверджувати, що, безумовно, це так, тобто екзистенціальна філософія в усіх випадках, як правило, є реакцією на панування в суспільстві ідеології дискримінації та пригноблення, утиску громадянських свобод, байдужості державної влади до захисту людських прав.

Розрахунок на моральність розумних засад людського існування переважає в філософській етиці екзистенціалізму. Ухил у бік ірраціоналізму, що часто ставиться екзистенціальній філософії за вину, виглядає у зв'язку з цим не настільки очевидним, як про це іноді можна чути. В основі розповсюдженого погляду на походження екзистенціального мислення зі стихії ірраціонального бунту лежить поверхневе уявлення про генетичну спільність екзистенціалізму та філософії життя. Це відбувається внаслідок нерозуміння розбіжності між поняттями "життя" та "існування". Останнє, як предмет екзистенціально-філософського дослідження, розкривається у своєму істинному значенні в напрямі осмислення буття. Інакше й бути не може, адже екзистенціальне мислення обумовлене завданням встановлення гранично непорушних підвалин не суцього в цілому, не біологічно існуючого суцього, а суцього, існуючого людським чином. Ще однією вадою "життєвого" розуміння людського існування є функціональне сприйняття розумності. Інтелект розглядається як знаряддя, за допомогою якого людині вдається більш ефективно досягати реалізації покладених життєвих цілей. Усьому цьому протиставляється екзистенціальне уявлення про розумність не як про біологічну функцію, а як про субстанціональну основу екзистенціального існування, заснованого на розумінні сутності інтелектуальних здібностей у контексті етико-моральної природи розуму. У дисертації "Законність іронії з точки зору світової історії" К'єркегор вичерпно визначає субстанціональності та зазначає: "Аби мислення, суб'єктивність набули повноту та істинність, вони повинні бути породжені, вони повинні зануритися в глибини субстанціональності, розчинитися в них, подібно до того, як віруючі скриті у Христі; вони повинні, боязко здригаючись, але разом із тим до самозабуття, віддатися волі хвиль океану субстанціональності, що змикаються над їх головами, подібно до того, як у хвилини захоплення людина, забуваючи себе, занурюється в предмет свого захоплення та розчиняється в ньому, відчуваючи, однак, легкий озноб, бо йдеться про її життя" [7, с. 176–198].

Висновок про те, що розум не має безпосереднього відношення до емпірично сприйманої реальності, на противагу розсудковій діяльності, спрямованій на формування понять про реально існуючі об'єкти та об'єктивні явища, впливає із неможливості формування уявлень про досконале буття на основі того, що відбувається в об'єктивній реальності. Людський розум у застосуванні до питань моралі передбачає апеляцію до іншої очевидності, ніж та, що зветься об'єктивною очевидністю. Етико-моральні норми суб'єктивно очевидні, але об'єктивно не є необхідними. Разом із тим неприйнятні також і крайнощі ідеалізму, що приписує цим вимогам характер буття такого самого, як і об'єктивне буття. Отже, щоб прояснити смисл питань, що виникли відносно природи моральності та морального існування, недостатньо вказати на можливість самого по собі самостійного від людського існування буття ідеї моральності або ідеї добра. Філософське споглядання моральних основ існування відбувається в результаті переосмислення людиною досвіду власного існування та пов'язаного з цим перетворення уявлення про те, яким чином повинна була б бути побудована система людських взаємовідносин, але не в порівнянні з тим, що реально є та існує, а в порівнянні з тим, що повинно було б бути та неодмінно буде в майбутньому.

Екзистенціальне пізнання спрямоване на встановлення істинного способу існування людини, що "абсолютно" екзистенціально сприймає дійсність. Всебічним трактуванням "абсолютного" є визначення Канта. "Усі чисті поняття загалом мають справу із синтетичною єдністю уявлень, але поняття чистого розуму (трансцендентальні ідеї) мають справу з безумовною синтетичною єдністю всіх умов взагалі. Отже, всі трансцендентальні ідеї можна поділити на три класи: перший містить у собі абсолютну (безумовну) єдність мислячого суб'єкта, другий – абсолютну єдність ряду умов явищ, а третій – абсолютну єдність усіх умов взагалі... Мислячий суб'єкт є предметом психології, сукупність усіх явищ (світ) є предметом космології, а річ, що містить у собі вищу умову можливості всього, що можна мислити (сутність всіх сутностей), є предметом теології. Таким чином, чистий розум дає ідею для трансцендентального вчення про душу (*psychologia rationalis*), для трансцендентальної науки про світ (*cosmologia rationalis*) і, нарешті, також для трансцендентального пізнання бога (*theologia transcendentalis*)" [8, с. 362]. У філософії, що орієнтується на античний та середньовічний підходи до визначення предмету філософського пізнання, в якості абсолютної основи покладається "буття". Ця традиція визначення абсолютної основи розвивається у філософії Гегеля, де буття як єдність передається через "поняття тотожності тотожності та нетотожності". Це поняття можна було б розглядати як першу, найчистішу, тобто найабстрактнішу дефініцію абсолютного" [9, с. 61]. До альтернативного підходу належить споглядання абсолютної основи та предмету філософського пізнання в суб'єктивній сфері чистого "Я".

Визначення поняття "Я" в абсолютному значенні міститься в "Основи загального науковчення" Фіхте. "Те, буття (сутність) чого полягає єди-но тільки в тому, що воно передбачає себе самого як суще, є Я, як абсолютний суб'єкт" [10, с. 78]. Цей альтернативний підхід до визна-чення поняття "абсолютного" виникає в різноманітних напрямках раціо-налістичної філософії. Прояснення онтологічних основ суб'єктивності стає інтегральною проблемою тому, що загальна онтологія, яка ігнорує суб'єктивність людського існування, як і онтологія суб'єктивності, що ігнорує загальність буття, однаковою мірою не можуть претендувати на вирішення абсолютних і трансцендентальних проблем філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. — 332 с.
2. Твардовский К. Образы / К. Твардовский // Воображение как познавательная способность: как возможно творческое воображение? — М. : Центр гуманитарных исследований, 2001. — 112 с.
3. Левинас Э. Теория интуиции в феноменологии Гуссерля / Э. Левинас // Избранное: Трудная свобода. — М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. — 752 с.
4. Brentano Ф. О происхождении нравственного познания / Ф. Brentano. — СПб. : Алетейя, 2000. — 186 с.
5. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Госполитиздат, 1962. — Т. 27. — 695 с.
6. Долгов К. М. От Кьеркегора до Камю / К. М. Долгов. — М. : Искусство, 1991. — 399 с.
7. Кьеркегор С. О понятии иронии / С. Кьеркегор // Логос. — 1993. — № 4. — 319 с.
8. Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 3 / И. Кант. — М. : Мысль, 1964. — 799 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. — СПб. : Наука, 1997. — 800 с.
10. Фихте И. Г. Сочинения в двух томах. Т. 1. Основа общего наукоучения / И. Г. Фихте. — СПб. : Мифрил, 1993. — 687 с.